

361/35
11
1938
2000

ДОБА ГЕТЬМАНАТУ

В 1918 РОЦІ

ПО СПОМИНАМ ОЧЕВИДЦЯ
та по історії
ПРОФ. Д. ДОРОШЕНКА

написав
ПРОФ. ОЛ. МИЦЮК

28

ЛЬВІВ

1938

Львів. Економіка
А. В. У. С. Р.

73 (суп) 712.14

Самоосвіта — це рідна школа в кожній хаті

Освіта отвирає брами до правди і волі

„САМООСВІТА”

дасть Вам освіту і знання. Купуйте книжки „Самоосвіти“, бо вони дешеві і приступні для кожного, а всі разом дадуть Вам знання, з яким можете рівнятися з людьми, що покінчили високі школи. 72 книжки „Самоосвіти“, це народній університет. 72 книжки коштують лишень 17.50 зол. разом з дорученою пересилкою.

НАВЧИТЕСЬ:

сторії України від найдавніших часів до сьогодні з 10 книжок; світової історії з 18 книжок; політично - суспільних наук з 8 книжок, науки економії з 5 книжок, географії з 5 книжок, астрономії з 1-ої книжки, біології з 4 книжок, хемії і фізики з 4 книжок, науки про людину з 2 книжок, агрономії з 1 книжки.

Що місяця виходить одна книжка.

Хто замовить усі 72 книжки разом, дістане ще книжкову премію.

Адреса: „САМООСВІТА“, Львів, Мідкєвича 7. Конто Чекове П. К. О. 500.872.

Тяжко кривдите себе й своїх дітей, коли досі ще Ви не передплатили книжок В-ва „Самоосвіта“

06 10

Збірка

59655
(134)

ДОБА ГЕТЬМАНАТУ

В 1918 РОЦІ

ПО СПОМИНАМ ОЧЕВИДЦЯ
ТА ПО ІСТОРІЇ
ПРОФ. Д. ДОРОШЕНКА

написав

ПРОФ. ОЛ. МИЦЬЮК

28

ЛЬВІВ

1938

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ДО П. Т. ЧИТАЧІВ

Оця книжечка є уривком повного нарису спогадів проф. О. Мицюка. Видавництво випускає цей уривок скорше в світ з огляду на їх нинішню актуальність — у 20-ті роковини гетьманського перевороту.

Те, що книжочка є уривком зовсім нічого не вадить для повної прозорости поміщеного в ній матеріалу.

Видавництво.

ВІДБИТКА
З ГРОМАДСЬКОГО
ГОЛОСУ

590

Львівська державна
наукова бібліотека

3950

З ДРУКАРНІ Ю. ЯСЬКОВА
Л Ь В І В, 3-го МАЯ 10.
Т Е Л Ё Ф О Н 271-89

ПЕРЕВОРОТ 29. КВІТНЯ.

Скинення уряду Центральної Ради з її радикальним соціалістичним законодавством було в інтересах, як німецьких окупантів, так і нетрудових, контрреволюційних, чужонаціональних верств — поміщиків, промисловців, фінансистів та торговців. Німцям було корисно з причин економічних. Аристократії та буржуазії це було вигідно з причин насамперед **соціальних**, але також і **національних**: серед них дуже мало було Українців, а вже тільки кілька одиниць самостійників (родина лубенських поміщиків Шеметів). Мусимо припускати, що плян перевороту назрівав у німецьких і поміщицько-буржуазних колах **одночасно** та в тіснім порозумінні. Йшов потайний обмін думок про зміст і форму його; підшукано **кандидата**: зпочатку то був Ев. Чикаленко, але він зрікся. Без-

посереднім приводом став приказ німецької головної команди про те, що незасіяні селянами землі мусять засіяти самі поміщики. Німецьке командування поясняло цей свій крок між іншим так, що на приказ дав свою згоду міністер продовольчих справ і одночасно справ земельних Микола Ковалевський. Пояснення імовірне і Винниченко свідчить, що „міністер хліборобства той наказ Айхгорна читав перед виданням і ухвалив його”. *) Коли відносини між німецьким командуванням і Центр. Радою загострилися, ватага німецьких вояків в брутальній формі робить **наскок на саме засідання Ц. Ради**. Треба признати, що голова Центр. Ради проф. Мих. Грушевський, якому люблять витикати політичні хиби, тримався під час того нападу з **великою гідністю**. Дехто знову обвинувачував його, що дав упасти Центр. Раді без протесту перед міжнароднім світом. Одначе, легче робити заки-

*) В. Винниченко. Відродження нації, т. II, ст. 323.

ди, ніж було перевести такого роду протест в тих обставинах, зрештою одна проклямація з протестом таки була видана. *)

Безпосередньо перед переворотом в повітрі чулася атмосфера політичного **напруження**. Це відчували і кола соціялістичні і протисоціялістичні. Ті й другі започаткували приблизно на той самий час у Києві зїзди: ес-ери на початок травня зїзд Селянської Спільки, а підготовляючі переворот на 29 квітня зїзд союзу земельних власників (Росіян) і партії українських хліборобів. **Поза кулісами** відбулася потайна змова: **Гренер** — начальник штабу німецької армії, котрий, як каже Д. Дорошенко, „до Українців і до українських політичних діячів ставився з ледви укритим **призирством**”, поставив кандидатів на гетьмана генералові Скоропадському низку умов, які той прийняв. Цим „вибір” гетьмана був зроблений. Залишилося вже тільки перед публікою розіграти пляновані ролі.

*) Там таки, ст. 292.

В день зїзду союзу зем. власників і хліборобів я їхав трамваем в генеральний секретаріат земельних справ. Аж раптом чуємо навколо **стрілянину**, публіка злякано лягала на долівку трамваєвого вагону. Що? В чім річ? Зясувалося, що то **розганяли перші гурти українських селян**, що встигли прибути на зїзд Селянської Спільки: робили це **російські офіцери**, т. зв. „добровольці” спеціально зорганізовані для перевороту. Зате зїзд зем. власників спільно з хліборобами відбувся не лише під захистом **російських добровольців**, але й під охороною **німецьких панцирних авт**, що їздили в районі, де той зїзд відбувався. На ньому розіграно скинення Центральної Ради і настановлення гетьмана „волею народа”, мовляв, як у старі часи вибирали гетьманів” (Д. Дорошенко). В спогадах того ж автора стверджено факт, що у виборах до Всерос. Устан. Зборів перемогли укр. соц.-революціонери, які зібрали по Чернігівщині „сотні тисяч голосів”. Але при тім робить Д. Дорошенко таку замітку: „друге

діло, як ці голоси збиралися і яким способом велася агітація, про це може колись признаються самі есери" (стор. 53). Може і дуже бажано. Було б тільки шкода, як би вони те все так невірно представляли, як це робить Д. Дорошенко в своїх спогадах та й в історії, розповідаючи про „вибір” гетьмана. Не може бути навіть порівняння: вибори до Установчих Зборів як-не-як а були **всенародні вибори**, а „вибір гетьмана” це — **насміх на вибори** („німецько-генеральська оперетка — каже Винниченко). Мусимо додати, що депутати від укр. партії соц.-рев. у Всерос. Устан. Зборах тримали себе під оглядом українським бездоганно; а чи можна те сказати про гетьмана Скоропадського — побачимо далі.

У розпорядженні Центр. Ради не було такої достаточної військової сили, яка могла б опертися німецькій перевазі, що патронувала гетьманові Скоропадському і перевороті. Тому уряд Центральної Ради мусів уступити без опору проти насильства. Переворот, як посвідчує

гетьманець Могилянський, зроблено „чрезвычайно аляповато и грубо: немцы даже не соблюдали декораума нейтралитета” (ст. 89)*). Для більшості членів уряду Центральної Ради переворот був несподіванкою; про нього видко довідався тільки генер. секретар Микола Ковалевський, бо умудрився смикнути в момент перевороту 5,000.000 карб. грошей і зникнути з ними. Пізніше стало відомим, що вони переховувалися на Нестеровській вул. в кімнаті Базяка. По посвідченню Л. Д. Шрамченка ті гроші здебільшого пішли на громадські цілі.

Так закінчилася на Україні 29 квітня 1918 р. доба Центр. Ради і запанував режим гетьманату. **Самі гетьманці не однаково пишуть про цей переворот.** От пізніше гетьманський міністер Д. Дорошенко пише в своїх спогадах, що Скоропадський висунув „**рух селян — хліборобів**”. Зовсім щось інше пише **той самий** Д. Дорошенко в своїй історії, де стверджує, що „Скоропад-

*) його »Трагедія України«, Архів Рус. Револ., Берлін.

ського зробив гетьманом **союз земельних власників** на Україні. Що уявляв з собою той „союз” під оглядом **національним** добре знане кожному тогочасному Українцеві Наддніпрянцеві. Для Українців же інших земель наведемо компетентну рекомендацію того союзу: „Лідери цього союзу — пише В. Гурко — були до мізку кісток Москалі („**руські люди**”) і про жадну **самостійність України не хотіли навіть чути**. Створили і підтримували вони фікцію гетьманської влади з ціллю виключно утілітарною”. *)

ХТО БУВ ГЕТЬМАН СКОРОПАДСЬКИЙ?

„Ясновельможного” знали як великого землевласника на Україні — кажуть мав до 40 тис. гект. землі — та що він дослужив до генерала „свити його величності”. Українцем він себе ніколи й нічим не заманіфестував, як **сам признається** — „**ніколи не приймав участі в но-**

*) В. Гурко. »Воспоминанія«. Архів Рус. Револ., т. XV, ст. 28.

вітнім українським русі".)** Його жінка походила з московського роду Дурново. Старі настрої і звязки продовжувалися в родині Скоропадського, творячи оточення гетьмана подібне тому, в якому обертався в останні роки життя царь Микола II. **Не українські** діячі і патріоти були постійними гостями гетьманського двору; там товклося **московсько-аристократичне** кодло не тільки далеке всьому українському, але й **вороже**. „Гетьман — згадує представник Дону при гетьманській державі ген. Черячукін — широко відчинив двері гостинности всім тим, хто не сприяв відірванню України від Росії, хто вважав відокремлення України від Росії, за якусь державну зраду".*) Таке оточення мусіло мати вплив на гетьмана. Придворні знали дійсні наміри Скоропадського, з свого боку настроювано його й впевнено очікувано, що

**) П. Скоропадський, »Уривки із спогадів«... Хлібор. Україна, 1923, т. VII, ст. 3.

*) Герц. Г. Лейхтенбергскій — »Воспоминания об »Украине« 1917—1918, Берлин, 1921, ст. 30.

він з України почне відбудовувати „Єдину Неділиму Росію”, — зробить мовляв, те, що колись по їх уяві зробив Богдан Хмельницький — в певний час приведе Україну під скіпетр російського царя. Для характеристики того оточення годі не сказати, що отой уже цитований автор спогадів про Україну — якої саму назву він незмінно бере в лапки — герцог Ляйхтенбергський, що **не визнавав українського народу, української мови і України**, був у Скоропадського постійно **своїм чоловіком**. „Связанный со Скоропадским давними узами товарищества и дружбы”, — читаємо у його спогадах, „я посещал его дом, когда только хотел”... „Иногда случалось, что гетьман открывал мне свое сердце, знал..., что тайн его я никому не открою”. От один з персонажів інтимного оточення.*) Воно

*) Які представлення про українство панували в гетьманській оточенні видно по Лейхтенбергському, котрий в тих же спогадах пише такі чудасії: З доручення Австрії проф. Грушевський, родом галичанин (?!), »создал« (!) українську мову

обурювало на гетьманат найспокійніших людей. „Коли не звалимо гетьманату”, сказав якимось мені проф. Волод. Коваль, голова управи Центрального Укр. Сід. - госп. Коопер. Союзу, „Централу”, то гетьманська наволоч нас зїсть”.

ХТО БУЛИ ГЕТЬМАНСЬКІ МІНІСТРИ?

Першим „отаманом” ради міністрів гетьмана був М. Сахно-Устимович. Його скоро змінив б. предсідник Полтавської губерн. земск. управи, Лизогуб, якого я добре знав з Полтави і який власне **не був Українцем**, а тільки українофілом. З міністрів таких українофілів увійшло в кабінет ще двох: проф. Василенко, ніколи не бувший в українських організаціях, а натомість член російської констїт.-демокр.

(ст. 12). 2) »Німці стали із усіх сил напирати на гетьмана, щоб примусити його опертися на ліве, соціялістичне (!) крило«... (ст. 29), 3) ...що Скоропадський »потомок одного из гетьманов малороссийских« (!) (ст. 29), 4) ...що »Директория состояла из галичан-австрофилов« (!) (ст. 40) і т. д. і т. д.

партії („кадет”), щонайбільше прихильник автономії, а не самостійник, та ще знаний в старих українофільських колах Дмитро Дорошенко. Наставший режим гетьманату відповідав партії українських соціалістів - федералістів, ліберально-**буржуазній** партії, яка в час революції тільки прикрасила себе соціялістичною назвою. Власне з гетьманством прийшов їх час, бо соціялістами вони були ніякими, однак зпочатку й вони не зважилися узяти офіційну участь в гетьманському уряді. Якийсь час старалися заховати невинність, а рішилися на гріх геть пізніше. Кабінет Лизогуба склався без них, головним чином з **Росіян**. Сучасники Українці так і приймали його за **експозитуру Росії на Україні**. Так оцінює його й учасник кабінету гетьманець **Могилянський**, говорячи влучно, що міністерство під головуванням Лизогуба „не было сепаратистическим или антирусским”. „Оно жило надеждой на возрождение России... Вместе с тем оно отнюд не было антиукраинским...” (там же ст. 94).

Другий гетьманець Дмитро Дорошенко в своїх спогадах (Хліборобська Україна") заднім числом силкувався представити б. своїх тов. по кабінету таки як Українців, даючи дуже неокреслене і туманне означення, хто є „Українець”. Згодом на еміграції опинилися міністри України різних кабінетів та різних режимів. Ті, що були між ними справді Українці, продовжували, хто як міг, українську роботу і на еміграції, але серед них (за винятком **одинокого** Дорошенка) когось з **гетьманських** міністрів **першого** кабінету Лизогуба, яких Дм. Дорошенко уважав за „щирих”, не знайшлося. За те деякі з тих осіб грали визначну роль серед **російської** націоналістичної еміграції і навіть поборювали не тільки **політичні**, але й **культурні** домагання українства. Один з них то **професор Чубинський**. Як він ще не перебрався на Україну, а проф. Туган-Барановський пішов за Генер. Секретаря Фінансів України за Центр. Ради, то Чубинський виступив за те проти Туган-Барановсько-

го з гострим осудом. Згодом Чубинський опинився серед міністрів гетьманату і Туган-Барановський мені якось говорив таке: „добре, добре, я йому то десь пригадаю публично.” По мініструванні в гетьманським міністерстві, Чубинський перекинувся до Денікіна, як віце-прокурор „правительствующаго сената” в Новочеркаську. Лише про цього Дорошенко в своїх споминах говорить, як про авантюриста. Але от візьмим С. В. Завадського, що був не тільки державним секретарем, але навіть другим заступником гетьмана на випадок його несподіваної смерті. На думку Дорошенка, в його споминах, він ніби був українізатором свого відомства, але в історії Гетьманату тому ж авторові прийшлося написати таке: „Опинившись з р. 1922 на еміграції... (Завадський) змінив своє прихильне (??) відношення до українства, заявивши, що стоїть за „єдинство русского племені” і є проти всякого „сепаратизму” (ст. 66). Раз в Празі довелося йти Завадському, Дорошкові і мені разом;

ми розмовляли, але Завадський говорив тільки по московськи. В спогадах та й в історії Дорошенка навіть Колокольцова не виділено...

Отже кабінет Лизогуба, мавший крім нього ще двох поміркованих, навіть під оглядом національним, Українців, був заповнений, головною Росіянами-міністрами. Серед них був і один Поляк по походженні Ржепецький-міністр фінансів. В споминах Дорошенка Ржепецький представлений як завзятий оборонець інтересів України в справі економічного договору з Німцями. Ми б то зясували швидше тодішню зненавистю Поляка до Німців. Під оглядом діловим Ржепецький себе побивав „клясичним” твердженням, що бюджет України він має в голові! Зза такого представлення про бюджет на його місце вперто пошукувано когось іншого — запрошувано Туган-Барановського, а коли він відмовився, то хотіли б. многолітного міністра фінансів Росії графа Коковцова. Його, одначе, не було в Києві.

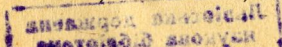
У всі міністерства в централі і на

рішальні становища на місцях в першу чергу, понаприймано здебільшого чужих для української справи людей. *) Це „нашествие” неукраїнських елементів в державний апарат України було разом з тим і про-

*) Д. Дорошенко, в умовах своєї держави, уважає вузьким розуміння — »свій«, »Українець«, (Спогади ст. 92) і поширює означення „Українець” на „усіх”, хто вродився на Україні, походить з українського роду, звязаний з краєм реальними інтересами”. Поняттям „Українець” жонглює він в кількох місцях історії Гетьманства, кажучи, ніби ототожнювано у нас слова „Українець” і „соціаліст”, ніби хто „несоціаліст” то й „неукраїнець” (ст. 59). Таке змішування національної свідомости з соціальними переконаннями є тенденційною вигадкою. Але після Дорошенка й такі запеклі вороги України, як от Савенко, В. Шульгін і т. п. теж Українці, бож „вродилися на Україні”, ба навіть бельгійські, французькі і ін. заграничні акціонери наших шахт є Українцями, бож »зв’язані з краєм реальними інтересами"... На тих то „дорошенківських” Українцях — додамо від себе — й спиралося Гетьманство! Д. Дорошенко каже, що такі елементи „совісно і чесно працювали на користь української держави”, але сам же в своїх спогадах і історії не раз подає численні докази і противного.

ти-українським. З тим і не крилися: Акерман, — один з директорів департаменту гетьмансьнської держави, навіть українську мову назвав, не більш не менш, як „собакою” і нічого йому за те не було. В своїх спогадах Д. Дорошенко про те не згадує! замовчав цей факт і в історії Гетьманату. Повний розгром переведено в мін. справ земельних, що його виконав міністер В. Г. Колокольцов. **) В тім міністерстві, де прийшлося і мені бути директором, підібрався з доби Центральної Ради кадр співробітників **ріжних** політичних напрямків, але виключно **свідомих Українців**. По гетьманським перевороті Українці опинилися в положенні „**неблагодійного**” елемента і міністр Колокольцов, що **ані слова не вмів по українськи**, розпочав чистку, насамперед звільняючи директорів і призначаючи на їх місце **Москалів**. Одним з перших му-

**) Д. Дорошенко помилково називає його ученим агрономом, коли в дійсности він лісовод; невірно і тенденційно передає й розгром співробітників міністерства земельно (Ілюстр. історія України 1917—1923, т. II. ст. 63, 101 та 284).

сів відійти я, як директор адміністративного відділу. Співробітники на ті звільнення, і то без жадного пояснення, з державної служби вищих керівників (й без відшкодування!) відповіли дружнім страйком. З ними не балакали, а просто їх звільнили всіх, настановивши на їх місце російських офіцерів, не знавших укр. мови і ворожих до всього українського. В міністерстві справ земельних, на місце закона про соціалізацію землі, скасованого переворотом, Колокольцев, з перших же кроків, яких я був свідком, повів справу в напрямку зовсім відміннім, вертаючи до засад столипінської земельної реформи, та збираючись **нібито** „за десять літ перевести землю від поміщиків до рук селян за повне відшкодування”. Заміна Колокольцева великопоміщиком Українцем Леонтовичем не внесла суттєвих змін в земельну програму влади. Збиралися наради, топталися на місці, а на якийсь земельний закон та і не спромоглися. Цю нездат-

*) ч. III, ст. 67.

ність Д. Дорошенко покрив у своїх спогадах*) фразою, що „вкінці жовтня 1918 року було прийнято проєкт земельного закона, вироблений міністром земельних справ Леонтовичем”. Таж не закон, а прийнято проєкт до розгляду, що так і залишився **проєктом!** Тут в спогадах Дорошенка, як і в історії гетьманату, є певне хитрування, гра слів, заводячи в помилку непоінформованих людей — що ніби таки прийнято закон, коли справді до того так і не дійшло.

ЩО БУЛО НА МІСЦЯХ?

Що було в **центрі**, те ж було й на **місцях**: „губерніяльними старостами” — цебто начальниками губернії настановлено видніших **поміщиків**, які по національному світогляду були **Москалі**, теж було й з **повітовими старостами**. Коли такого старосту хто питав, (напримір міністр Д. Дорошенко чернігівського губерніяльного старосту Савіцького), як іде українізація, то він тільки уєміхався. Всі вони в своїм урядуванні сприяли помі-

щицтву, за поміччю німецько-австрійських військових команд чи організованих залог-добровольців, переслідували селян, які в часі Центральної Ради, в той чи інший спосіб, зашкодили поміщицьким інтересам. Накладання **контрибуцій на селянство** часом ішло в супроводі середньовічних „тортур” і знущань — про те дійшов протест за підписом 75 подільських Українців навіть у львівське „Діло” (29 серпня 1918), що Дорошенко теж замовчує в історії Гетьманату.

В спогадах Д. Дорошенка **карні експедиції і контрибуції** віднесено неправдиво на час Центр. Ради тоді, коли вона знову повернула до Києва, вигнавши при допомозі Німців московських большевиків. „Утворилося”, каже він, „дивне становище: в Києві сидів уряд, який проголошував соціалізацію, а на місцях грасували карні експедиції та стягали з селян відшкодування на користь поміщиків”!*) Це повторює

*) Його спогади ч. II. ст. 77 і ч. III. ст. 58.

він також в історії Гетьманату. Мушу сказати, що коли Д. Дорошенко відносить карні експедиції і стягнення „контрибуцій” зі селян на час уряду Центр. Ради та що ніби „гетьманському правительству випало властиво ліквідувати їх, на що потрачено було добрих пару тижнів”.. — **то не відповідає правді.** До самого перевороту поміщики про такі кроки — „при мовчазній згоді Німців і Австрійців”, як каже Д. Дорошенко, **не могли навіть думати.** Ще 15 квітня зібрався в Києві Всеукраїнський Земельний Комітет, той бич поміщництва, на кількаденну сесію. На ньому сипалися докори, чому міністри просто не прогнали делегації поміщиків і хліборобів з Лубенщини „в потилицю”. На ньому хвалилися представники деяких земельних комітетів з Поділля, що „вони чималі депозитні суми набрали... від продажу панських подушок та перин”. Коли я, як директор адміністраційного департаменту справ земельних, на те на цих зборах заявив, що такі вчинки перечать закону про соціялізацію і я за них

буду передавати справи прокурові, щоб притягти винних до судової відповідальности, то мене визнано за дуже „правого” і вирішено звільнити з уряду, заступником мені намічено тоді більш „ліву” особу (п. Літвицького). Представник Кременчуцького земельного комітету на тій останній сесії заявив, що на Кременчужчині приступили до соціялізації фабрик і заводів... *) Ще засідала Центр. Рада, яка пішла на конфлікт з німецьким командуванням з приводу приказу про примусовий обсів, а де б вона потерпіла карні експедиції мовчки! Твердження Дорошенка, що карні відділи розпочали свою діяльність, як тільки появилися Німці і Австрійці на Україні, тоб то за Центральної Ради, а що Гетьманатові прийшлося тільки їх ліквідувати — поминаючи поодинокі можливі непорозуміння доки німецько-австрій-

*) Про це ширше в моїй праці: »Аграрна політика за самостійности України 1917—19 рр.«, що перед 10 роками схвалена до друку Науковим Т-вом ім. Шевченка і може колись таки побачить світ.

ська команда ще не зорієнтувалася, — має виразно неправдивий і тенденційний характер: за всяку ціну хоче обілити режим гетьманату.

Навіть Могилянський на тім не посовгнувся. Зовсім правдиво стверджує він, що в добу Гетьманату на деяких місцях німецькі війська проводили „**прямий безсоромний і цинічний грабіж**”... Були випадки в багатьох місцях, коли поміщики користувалися німецькою силою для реставрації (відновлення) своїх прав і, особливо, для повернення свого ограбованого майна (рухомого). Це приводило іноді до таких конфліктів, що Німцям доводилося пускати в хід **артилерію**. Але ще гірше, розкладово, впливали залоги, **добровольців**, що місцями зявилися” (Таж „Трагедія”..., ст. 97).

Коли Гетьманат взяв під свою охорону **нетрудове** землеволодіння, коли він відняв вже розділені поміщицькі землі від українських селян, то було ясно, що так безкарно Гетьманатові це не обійдеться. Пригадую зїзд **українських економістів** у Києві, що проходив під

головуванням проф. С. Веселовського. Коли знайшовся привід заговорити про створені Гетьманом земельні відносини, то відбулися два застерігаючі виступи. Артільний батько М. В. Левицький підняв свій голос і нагадав слова старо-римського патріота: „*Latifundiae perdidere Italiam*“ (це значить: великі поміщицькі маєтки занапали Італію)!... Автор цих рядків з катедри висловився, що селянство вже мало землю в руках, а її видерто у нього, і що за умовин, коли на півночі буває полум'я соціальної революції, думати, що його іскри не підпалять аграрного трута у нас є безглуздом! На цім слові, член президії зїзду проф. Ейхельман звернувся до предсідника, щоб застерігся проти таких слів. Предсідник дійсно зробив мені, як промовцеві застереження проти того, але видимо з неохотою. По закінченню зборів дехто з учасників підходив до мене і стискаючи руку, дякував за правдиве слово.

Селянство, в своїй масі розуміється, було на боці земельного закону Центр. Ради. Той закон про соція-

лізацію його противники **тенденційно** називали „обещанием свободы полного ограбления помещиков в пользу крестьян”. Далі вони казали, що ніби то прихильники того закону „не противились прямому грабежу всякого добра в помещицких экономиях” (Могилянський, ст. 105). В згаданій моїй „Аграрній політиці... 1917-19 рр.” документально о-світлено перебіг земельної революції і тому тут я не буду входити в розгляд подібних наклепів.

Селянство з свого боку відповідало на карні експедиції, на скасування закону про соціалізацію і на одняття землі. — випробованими формами аграрного руху* і навіть численними **частковими повстаннями**. Товчком до повстанського руху — слушно пише навіть Денікін — стало безперечно земельне питання. „Село піднялося „за землю” проти

*) Які форми аграрного руху уживалися за час останньої революції див. мою популярну книжку — »Як боролося укр. селянство за землю», 1921 р., а також — »Форми і значіння селянських рухів» в записках Укр. Госп. Академії, т. I.

„пана“, що нею володіє, проти гетьмана, як влади, що піддержує „пана“, проти Німця, як оборонця „пана“ і відбирача хліба” (ген. А. Деникин — „Очерки русской смуты, т. У. 1926. Берлін, ст. 130). Відколи настав режим Гетьманату, селянські повстання не переставали. З половини травня 1918 р. їх хоч і не сміло, але починає зазначувати також київська щоденна преса. Місцеві повстання де далі більше розрослися і від 30. V. 1918 по часописах навіть стала з'являтися постійна військова зводка подій на повстанському фронті; я вже не кажу про лютування повстанських відділів під командою повстанця Махно. Українські ліві партії з своєю роботою примушені були гетьманатом піти в підпілля. Розуміється, вони агітували, але найбільшим агітатором проти Гетьманату була його земельна політика та й цілий режим.

ГОСТИНА НІМЕЦЬКИХ УЧЕНИХ У КИЄВІ

До Києва загостила була ціла група німецьких учених з Берліна

і українські опозиційні чинники влаштували з нею зустріч в однім готелю. Про це дали знати також мені, а ще доручили, щоб я запросив і проф. Туган-Барановського. Було то не легко мені виконати, бо, як виявилось, того вечора Туган-Барановський чекав приїзду своєї родини з Лохвиці. Однак, коли я представив йому всю важливість його присутності на вечері, він пообіцяв прийти і слово своє дотримав. Вечером в призначенім місці і годині з'явилися німецькі гості і ми. Берлінським гостям дуже заімпонувала присутність, як Українця, вченого світового імени Туган-Барановського. Ми витягли з того консеквенції і зараз же зробили його предсідником банкету. Він відчинив збори витальною промовою в німецькій і українській мовах, на те відповів провідник групи німецький професор. Після того зачалися промови: трохи німецьких, звичайно, стислих і багацько від Українців, як правило, довгих, іноді навіть занадто. Українці в своїх промовах інформували Німців про Україну

і про стан політичний, що склався з приходом Гетьманату силкуючись переконати їх, щоб вони конечно вплинули відповідно на вище німецьке командування, від якого залежав гетьман. Промовляли з нашого боку: Ніковський, Шелухін, Микита Шаповал, ген. Греков (по російському), полк. Микола Шаповал і журналіст Артим Хомик (останні два в німецькій мові). Не можу вже пригадати багацько того, хто що говорив. Пригадую собі лише, що навіть ес-еф Ніковський, осуджуючи земельну політику Гетьманату (продиктовану німецьким командуванням), між іншим сказав: „Ваше, німецьке селянство, може бути заспокоєне моєю статистичних рахунків; наше, українське, не заспокоїться доти, доки у нього під боком ще будуть існувати поміщицькі маєтки”. Не забув я також змісту промови Хомика, проголошеної з палким чуттям в прекрасній німецькій мові. Він вказував, як на історичну місію Німців, на необхідність розділу Ро-

сії і виділення України в самостійну державу.

Німецькі вчені з великою увагою слухали, що говорили Українці. Їх промови, коли не були в німецькій мові, записувано стенографічно і при помочі цих стенографічних записів негайно вслід за промовцем перекладав їх на німецьку мову Роман Смаль-Стоцький, Помітно було, що на них все що вони почули, зробило глибоке вражіння і один з них у своїй промові в кінці банкету заявив, що „тепер вони наочно переконалися, що є українське суспільство, що є Україна і вони по прибутті до дому про те будуть кричати на всіх перехрестках Берліна"! При цьому ми розійшлися.

Не тверджу категорично, але не виключене, що, завдяки цьому банкетові, був оновлений кабінет міністрів так, що до нього притягнуто частину Українців.

Гадаю, що не буде зайвим, коли тут кілька слів уділю про названі вище три особи. Коли гетьманат шукав на місце Ржепецького міні-

стра фінансів, то між іншим доручено представникові всеукр. правн. товариства Войткевичові - Павловичові поспитати Туган-Барановського, чи він на це не згодивсяб. Павлович, рішившись на посередництво, на переговори запросив і мене, знаючи мої добрі відносини з Т.-Барановським. В час засідання професорської ради Українського Народнього Університету ми вибрали хвилину, відійшли в сусідню кімнату і Павлович виклав йому пропозицію. Т.-Барановський відмовлявся. Тоді зачав аргументувати також я. Але милий професор мені делікатно зауважив: „Як же, от ви самі звідти відійшли (на тям на моє звільнення з директорства в земельнім міністерстві), а мене до їх посилаєте! Професором буду, а міністром бути не хочу"! На тім переговори й скінчилися.

Микита Шаповал в добу гетьманату, як і я, опинився в дирекції „Централа", де повів лісовий відділ. Його партійна чинність, як есера, відступила десь на потайний плян. Талановитий публіцист, він

не міг витерпіти від літературної сверблячки і під псевдонімом М. Сріблянський писав у часописі, що, здається під назвою „Відродження”, видавав тоді в Києві за урядові гроші і редагував П. Певний. Його товариші по партії уважали це за зраду чи за відхід від партії. Але він ішов своєю дорогою, скерувавши свої зусилля на повалення Гетьманату. Підчас повстання він опинився серед повстанців і зайняв становище інтенданта по постачанню частин, що були розташовані в Київському повіті. Очевидячки його приказів людність тим легше могла слухати, що за часів Центральної Ради він був комісаром (начальником) Київського повіта, отже в цілім повіті його добре знали. Його дуже вмовляли (зокрема Винниченко), щоб він згодився стати членом Директорії — але він відмовився.

Ще про одного діяча, який брав участь у зустрічі з німецькими ученими в Києві, хочу сказати кілька слів. Це **Артим Хомик** — Українець з Галичини; опинився він на Над-

дніпрянщині за війни. Якось познайомився він з Микитою Шаповалом і той забрав його до себе в Хінельське лісництво, аби там тільки переховати Українця. Там гостюючи одного разу зустрівся з ним і я. Був то високоосвічений чоловік, кохався в старинній історії і навіть, коли доводилося вилаятися, то від нього можна було почути ніби старинну, єгипетську приповідку: „о, ти бачиш Озірісе всю глупість і підлість людську”. В одріжненні від своїх земляків - Галичан він все мав розтріпаний вигляд, а краватка його завжди зїздила зі свого місця. Любив багато говорити, як і Шаповал, і коли за обідом у Шаповала випивалася ще й чарчина, то їх розняти було неможливо. Вже тоді Хомик щось мав написаного, дещо з того Шаповал мені перечитував і нас то дуже тішило. А з переїздом Шаповала до Києва мав і Хомик опинитися в столиці України. Як людина правих переконань, Хомик дуже придався, як співробітник для „Відродження” Певного і його статті там були най-

ліпші. Діректоріянський переворот „зломив” йому перо і по нім він якось опинився у Відні, де у 1919 р. співпрацював у „Волі”. Він у Відні й вмер. На наш погляд Хомик має зайняти в історії української журналістики поважне місце.

УКРАЇНСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ В ГЕТЬМАНА

В добу Гетьманату відігравало поважну роль збірної точки, в яку збігалися звідусюди скарги про різні адміністративні надужиття, **Всеукраїнське Правниче Товариство** (з осідком в Києві). Воно було добре поінформоване, що робилося в краю і, будучи позапартійним, рішило звернутися до гетьмана з меморандумом, предклавши його окремою делегацією. В меморандумі вказувалося на порушення гетьманським режимом прав людини і громадянина, **національних прав українського народу; на переслідування селянства**, то що і в закінчення закликувало до заведення **правного ладу**. Хто знає, чи де зберігся той історичний документ? В

делегацію від правничого товариства обрано Ореста Левицького, В. Войткевича-Павловича, Р. Лашенка та мене.

Коли ми прийшли до палати — нас провели в приймальню велику салю, де на зустріч нам вийшов якийсь генерал; з тої салі провів він нас до меншого передпокою, а вже звідти, після недовгого очікування, ввели нашу делегацію у кабінет гетьмана. Прочитавши меморандум почав з нами розмову в українській мові. Памятаю, що на пункт, де було зазначено, що **Українців витиснено з державних установ і що їх не приймають на державну і військову службу**, він відповів: — „Так що ж робити, коли ж Українці всі соціялісти!” Ми навели йому цілий ряд Українців **несоціялістів**, що працювали за Центральної Ради по урядам, або прийшли, як синьожупанники. Він їх не знав, бо про його українство взагалі ніколи не було чути, а ставши гетьманом на все дивився крізь окуляри свого **великопанського московського оточення**. Не дивниця, що він

Німцям міг казати: „широкі круги населення на Україні не говорять українською мовою” (Д. Дорошенко. Історія Гетьманату, ст. 97). Й в Д. Дорошенка читаємо, що „в народі вже зникла та чиста українська мова, яку ми бачимо в творах Мирного, Левицького, Грінченка” (там таки, ст. 339). Такі твердження повинні бути сперті на дослідях мови тих сіл, в яких виростали чи жили названі автори. Погляд Дорошенка — є поглядом **російських поміщиків на Україні**. Ми говорили гетьманові наші вимоги, а він записував, хоч з того опісля нічого не вийшло. Одною цікавою річчю він тоді прохопився. „От, каже, Німці мені позволити зорганізувати ще один корпус (чи дивізію) українського війська”. На цю радісну новину в його устах ніхто з нас нічого не відповів. Але вона нас найбільше вразила і стала предметом нашого обмірковування, як ми вже вийшли з палати.

„Як це так” — говорили між собою — „що суверенній Україні і її „суверенові”, гетьманові, Німці ма-

ють дозволяти чи не дозволяти за-
вести українську армію?" Ми тоді
ще не знали ухвали німецько-ав-
стрійської наради в Києві 24 квітня
1918 р. про те, що українська армія
доки перебуватимуть на Україні
німецькі та австрійські війська не
може формуватися; не знали й тек-
сту тої умови, яку німецький гене-
рал Гренер запропонував, а Скоро-
падський прийняв, на передодні
свого перевороту. Аж по усуненню
Гетьманату стало відомо, що між
пунктами цієї умови був також та-
кий пункт 3, замовчаний Дорошен-
ком в його історії Гетьманату, яким
без згоди Німців не вільно було
організувати української армії. Ви-
дно, що німецьке командування
мало плян збудувати не самостійну
Україну, а українське **генерал-гу-
бернаторство** під зверхністю Німеч-
чини, чим власне і був гетьманат...
От в що оберталось заведення Геть-
манату й німецька інтервенція. Чи
був би той плян німецьких окупа-
ційних чинників з часом здійсне-
ний не станемо гадати, але для пі-
знішої долі самостійности України

пункт 3-ій „умови” Скоропадського з Німцями мав фатальне значіння. За вісім мирних місяців гетьманського режиму можна було встигнути скласти півмільонову регулярну українську армію, а то би давало вже інші шанси боротьби за самостійність. Як показала й наша розмова з гетьманом при бажанні всеж він міг обстояти перед Німцями формування української армії. Та діло в тім, чи то входило в затаювані дійсні пляни Скоропадського? Він допомагав формуванню російської добровольчої армії на боротьбу за єдину неділиму Росію, але на українську не спромігся. Це дуже важно, бо саме в тім до деякої міри коріняться й післягетьманські військові імпровізації, так звана отаманщина і пізніша безсилість України в боротьбі її на три фронти, що потягли за собою фактичне повернення того стану, (може ще гіршого), в якому наша батьківщина була перед світовою війною. В кінці світової війни проголошено право на самоозначення народів. В нім нам ніби не одмов-

ляли, та ми самі без своєї армії не знайшли в собі сили, щоб його здійснити.

ГЕТЬМАНАТ НЕ ВІРИВ НАРО- ДОВІ.

Так от по словам самого гетьмана Скоропадського, в українській державі не можна було брати за гетьманського режиму **Українців** на урядові становища, бо ж — „всі Українці це соціялісти”.

Ну, а що ж то були за українські „хлібороби”, що „вибирали” самого гетьмана, то теж соціялісти? Розуміється — ні; але під національним поглядом їх провід був свідомим а рядові члени — родженими Українцями і саме тому їх напочатку використано, а потім, яко мурина, полишено за дверми. Не можна сказати, щоб серед них не було осіб, котрі моглиб бути міністрами для гетьманського режиму: відомий адвокат Микола Міхновський, інж. Сергій Шемет, інж. Кобза — пізніший Камінецький міський голова... їм одначе казали оббивати по-

*) Там таки, ст. 94.

роги тої влади, якій вони морально допомогли до перевороту.

В світлі цих даних можна належно оцінити такі твердження: „Багацько довіря було виявлено українським силам” — каже Могиланський*) — „і не вина гетьмана Скоропадського і його міністрів, коли Україна виказала себе бідною культурними силами, необхідними для будівничої роботи”. Переворотчики, скидаючи Центральну Раду, мусіли знати і навіть не Українці напевно і здавали собі з того справу, з кого саме складається український нарід, на що вказав уже в 1880-их роках М. Драгоманів; мусіли вони знати, що на Україні класа поміщицької аристократії і класа буржуазії були неукраїнські. З ними то саме пішов Гетьманат. Для наївняків Гетьманат заходився ніби будувати українську державу. Але як? — Без національно-свідомих членів українського народу, а тим самим і **без народу взагалі!**

Робота гетьмана була для хитріших, — змосковічених гетьманців нічим іншим, як тим, щоб — відбу-

довувати, починаючи від України, єдину неділиму монархічну Росію, в многовікових „обіймах” якої Україна була майже цілком зникла, як національно-політична особовість. „Щоб почати формувати українську армію — розповідає гетьманець Могилянський — Скоропадський мусів їздити на побачення з Вільгельмом, Гінденбургом, Людендорфом”. Потім, по його словах, коли дійшло до формування української армії, то в старшинах не було недостатчі (в старшинах **росіянах!** О. М.), але „главная беда была в том: неоткуда было взять надежных солдат”. (Ст. 103). Це компетентне признание має виключну цінність. Про що воно говорить? Воно говорить, що в більш ніж 30 мільйоновій Україні, що знаходилася під гетьманським режимом, не можна було знайти вірних гетьманському режимові 20-ти літніх юнаків! От на чім обрахувалися наївняки, от друга причина чому Гетьманат мусів сидіти на німецьких багнетах, і коли би міг і таки хотів формувати свою армію, — її боявся Геть-

манат. *) Про те все ми мало що знайшли в спогадах Д. Дорошенка; в історії Гетьманату він вказує, що коли й дійшло потім до набору дозволеної Німцями дивізії, то набірали її тільки вибираючи з синів куркулів! Однак, й таким чином набрані вояки, як піднялося проти гетьманське повстання, передалися на бік повстанців. Про все це не треба забувати. Не тільки тому, щоб не писати безпідставної оборони гетьманської влади, як то робить Д. Дорошенко, даючи приклад того, як не треба писати історії. Але й тому, що навіть диктаторський режим в роді наприклад італійського фашизму чи німецького гітлеризму на Україні, не можна будувати й удержувати на національно і соціально **чужих** і ворожих для укр. народу суспільних

*) Вже підчас друку цього місця мені довелось прочитати з споминів ген. Черячукіна ось що: »Уряд і особливо гетьман, в душі безумовно прихильник Росії, бо явся, як мені здавалось, творити українську армію, боявся національних настроїв цієї армії проти Росії. (Донская лѣтопись, № 3, 1924, ст. 206).

групах — поміщиків та буржуазії; не можна цього зробити без соціалізму, бо навіть мусолінізм і гітлеризм це не безумовна охорона старого буржуазного ладу, а своєманітні **соціяльні** зміни, про котрі як Мусоліні, так і Гітлер перед здобуттям влади таки просто заявляли, що введуть новий рід національного соціалізму. Тому вони знайшли опору в значних масах свого народу і не бояться своїх армій...

КООП. ЗА ГЕТЬМАН. УРЯДУ.

Кооперації гетьманський режим хоч не пособляв розвиватися, але прямо не перешкаджав працювати. Й раніш — до Гетьманату — в ній скупчувалась певна ділова частина українських працівників, що виділила з поміж себе перші кадри урядовців для уряду Ц. Ради. Туди знову вони вернулися, коли Гетьманат їх повикидав з урядових місць. Українська кооперація йшла своєю дорогою все вперед, набуваючи буйного розвитку. Між іншим у той час українська кооперація придбала відому фабрику плу-

гів Гена в Одесі за 18,000.000 нім. марок (річна продукція фабрики 200.000 плугів). Капіталістичні сили нерado дивилися на це кооперативне поширення. По звільненні мене Колокольцовим з директорства в міністерстві земельних справ, я (одночасно й М. Шаповал) був обраний в склад редакції. „Централа”, де між іншим завідував інструкторським відділом. Пригадую собі, що коли ми від імени управи „Централа” спробували зробити позичку грошей в Державнім Банку, то голова фінансового комітету того банку Жид Л. Бродський прямо сказав: „Що ж ми будемо фінансувати вас, коли наші цілі і ваші відвортно протилежні”. І треба признати, що по суті справи він мав рацію: капіталістичний світ, повернений Гетьманатом, і кооперативний — то два противні світи, як би не силкувалися деякі теоретики кооперації то затушовувати чи забувати. Позичку здобули, упросивши Бродського не приїхати на засідання фінансового комітету. Цікаво, що та фабрика, набута коопера-

цією, була підпалена саме тоді, коли в одеськім водоводі не було води, — правдоподібно конкурентами...

Кооперація відчувала національну і соціяльну чужість гетьманського режиму, в якому таку керуючу ролю, поруч з **поміщиками-Росіянами**, відіграв „**Протофіс**”, що значило союз промисловости, торгівлі і фінансів, розуміється, капіталістичний і **неукраїнський**. Укр. кооперація уважала Гетьманат з національного боку неукраїнським а з соціяльного — аристократично-буржуазним. Вона стала резервою для тих сил, що назбирувалися, або перебували передишку до дальшої боротьби. В час підготовки проти гетьманського повстання українська кооперація допомагала організаторам повстання людьми і грошовими засобами. Самі наради Українського Національного Союзу в справі підготовки повстання відбувалися вечорами в бюрох „**Централа ж**” (Прорізна, ч. 19), в кімнаті задній за тою, де теж вечорами засідала й управа „**Централа**”.

Чай, який приносили управі „Централа”, я іноді — з мотивів конспірації — сам переносив в сусідню кімнату (лісового відділу, яким завідував М. Шаповал), де відбувалися засідання Союзу. Головними діючими особами там були В. Винниченко та Микита Шаповал. Одного разу за виносу чаю я бачив серед учасників наради заступників від Січових Стрільців, що були там навіть в уніформах.

МОСКАЛІ ГОТОВЛЯТЬ ПЕРЕВОРОТ

Цікаво зазначити ще підготовку повстання, яке ладили **Москалі** в Києві, в Одесі і інших містах. Це повстання підготовляли Москалі на Україні тому, щоб завести тут явну владу „Єдиної Росії”. Підготовляли вони це повстання в тім самім часі, як окремо ладили його Українці.

Тяжко припускати, щоби об тім не знали бодай деякі приятелі гетьманату і гетьманська розвідка. Скорше навпаки — саме вони й підготовляли „дворцовий перево-

рот". Хто знає, — чи не для того, щоб улегчити задуми і пляни гетьмана. Однак повстання Українців випередило замір Москалів на кілька день.

ВИБУХ УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАННЯ

Українське протигетьманське повстання, яке носило характер соціально - революційного вибуху, пройшло дуже успішно. В нім поважну роль відіграли Січові Стрільці під командою полк. Коновальця, що стояли у Білій Церкві. Облога Києва повстанцями ведена була по правилах військової стратегії. На оборону столиці гетьманський уряд поставив все. При тім судилося заслуженому українському діячеві В. Н. Науменкові, що в останні місяці був втягнений в гетьманські міністри освіти, підірвати свою репутацію визначного педагога. Йому довелося нести відповідальність за розпорядки про покликання до зброї на оборону гетьманського режиму гімназистів старших клас київських гімна-

зій (в історії Гетьманату Дорошенка об тім ані слова!). Цей розпорядок викликав у Києві гостре негативне становище.

В часі боїв за Київ я лежав хорий на еспанку і як раз перший мій вихід з помешкання припав на день вступу переможців у Київ. Варто пригадати, що київська російська преса описувала повстанців, як бандитів, і треба було бачити величезне здивовання Киян, коли на вулицях з'явилися карні повстанські частини. „Коли війська оті” (повстанців) — пише князь Лейхтенберґський — „увійшли в Київ, я був здивований з вигляду тих відділів, прегарно вдягнутих, заосмотрених і з зовні дисциплінованих”.

УКРАЇНСЬКЕ ПОВСТАННЯ.

В ніч перед вступом військ Директорії Української Народньої Республіки **гетьман зрікся своєї влади** на користь Директорії УНР. Цей акт був видрукований в останнім числі щоденника „Кієвская Мисль” Коли я проходив повз частини пов-

станців коло театру, то бачив, як вони розклали величезні вогнища і в них палили „Кіевскую Мисль”. То була розплата за те, що той часопис інакше не називав повстанців, як бандитами. Проходячи далі, я зустрів відомого українського громадського діяча Д. Коліуха і ми на radoщах обнялися, мов у великоднім привітанню. Та не лише Українці, а й неукраїнська демократія відчувала святочний настрій. Так, з 14. XII. 1918 року настав для України новий режим, — період Директорії УНР.

Коли вказується, що безпосередньою причиною повстання було проголошення гетьманом замість самостійности України федерації, або, як каже Лейхтенберзький, „що Україна не може бути відокремлена від.... Росії”, то придворно-гетьманські письменники і також „історики” відповідають, що повстання було вирішене ще раніш, ніж гетьман оповістив федерацію. При цій нагоді докоряють Винниченкові, що він радив правим буржуазним, українським діячам йти

в гетьманські міністри, а одночасно (з Шаповалом) підготовлявав повстання. Це є демагогія. **Коли**, в який час радив Українцям йти в міністри? Не в кабінет же Гербеля, за якого повстанча ідея мусіла набрати реальної форми. „Передача влади міністерству Гербеля” — пише Могилянський — „розвязала руки українським націоналістам, які оповістили війну гетьманові, як зрадникові України”. І не ця передача сама по собі, не той чи інший акт, а **вся суть Гетьманату**, вся його чинність **взяті разом** були причиною підготовки повстання, бо все те робило **той режим** чужим для українського народу національно і врожим соціально. Розуміється, мав значіння кабінет Гербеля і проголошення федерації, та лише як докази для **засліплених** тої природи Гетьманату, яка давно була розгадана. Не лише треба було бути наївняком, а — даруйте за слово — дурнем, щоби вірити в те, що Гербель і весь разом з ним **російсько-монархічний** кабінет міністрів Гетьманату таки насправжки ду-

мали про федерацію, а не про звичайну єдину неподільну Росію.

ЩО ТО БУВ ГЕТЬМАНАТ?

Гетьманат був по суті не українською державою, а **німецьким** генерал-губернаторством, опертим на **російські** елементи; зміна для гетьмана могла бути, після усунення німецької надбудови, не в федерації, а тільки в російському генерал-губернаторстві. Україну він готувавсь покласти „к ногам єго імператорского величества, как лучшую жемчужину в царской короне, как неотемлемую часть Российской имперіи”. Така природа гетьманської влади і такі наміри Гетьманату були ясні для очевидців з самого появи гетьманства і щоб там не казали нинішні захисники і Гетьманату і гетьмана, а помилки в тій справі не було. Те підтверджують й прямі посвідчення численних осіб, які знали суть Гетьманату *) чи навіть близько стояли до гетьмана.

*) Про те див. Юрій Галич. Красный хоровод, Рига, 1929, кн. I, ст. 188 і далі; ген. Черячукін. Донская лѣтопись, № 3,

Так **Могилянський** пише: „По особистім більш близькім знайомстві з п. Скоропадським, котре відноситься на 1919—20 р. р., я знайшов у ньому людину, котра цілком щиро ненавиділа старий режим і котра проводила ідею децентралізації, а не сепаратизм”... Тобто, навіть не федерацію з бувшої Росії, а тільки якусь децентралізацію! Подібне посвідчення знаходимо і у другого близького знайомого гетьмана, „зв'язаного зі Скоропадським давніми зв'язками товариства і дружби”, що бував у гетьмана „постійно своїм чоловіком”, що „відвідував його дім, коли тільки хотів”, у князя **Лейхтенбергського**, якому гетьман „одкривав своє серце” і якого втаємничував у свої пляни. „Если Скоропадский, — чи-

1924, ст. 169; В. Гурко. Воспоминанія. Арх. Рус. Револ. т. XV, ст. 46—47; ген. А. Деникин. Очерки русской смуты, т. I, ст. 133, теж т. IV, ст. 191; Иван Наживин. Записки о революции. Вена, 1921, ст. 156; Н. Кришевскій. В Крыму. Арх. Р. Рев. т. XIII, ст. 120; ген. Лукомскій. Воспоминанія. Тамже, т. V, ст. 180—181; ген. Краснов. Воспоминанія. Тамже, ст. 237; і т. д.

гаемо у нього — под давлением немцев, был лишен возможности открыто сказать..., что независимость Украины будет продолжаться только до того момента пока в России... не возстановится настоящее правительство, то теперь (1921 г. О. М.) можно уже сказать вслух, что такова была мысль гетьмана в тайне с самого начала его выступления. В независимой организованной Украине он видел ядро, вокруг которого в один прекрасный день сгруппируются все творческие силы всех частей России, чтобы сломить отсюда большевизм и создать **новую Россию**, в которой независимая Украина станет, в случае надобности (отож! О. М.), автономной частью российской федерации... И когда после поражения германцев Скоропадский выступил с таким заявлением, он выразил только свою подлинную мысль, свое подлинное чувство. К несчастью именно это заявление и погубило его и Украину вместе с ним, а может быть даже и всю Россию...” Тоб то, Скоропадський в

Україні бачив засіб для створення „**нової Росії**”, в складі якої Україна „в случае надобности” могла мати автономію; виразом „в случае надобности” навіть автономія України квестіонувалася.

Після Могилянського всі свідомі Українці—самостійники є „**изменниками России**”: так говорить товариш державного секретаря за Гетьманату, що міністром закордонних справ в гетьманському уряді Д. Дорошенком, намічений був од „самостійної” України не більш не менш як послом та ще й до Франції. (Дорошенко — „Спогади”, ч. III, 1923, ст. 14; теж його історія Гетьманату, ст. 147). Таким же було й намічення послом до Англії Коростовцева..., й інш. Річ очевидна, що на цих „дорошенківських” Українцях можна було будувати не Україну, а щось інше.

Цікаво, що в супереч своїй обороні Гетьманату і гетьмана неукраїнський характер гетьманської держави признає й сам Д. Дорошенко, коли пише: „Піддержували гетьмана і його правительство лиш ті е-

менти українського (розумій „дорошенковського українства”! О. М.) громадянства, для котрих найдорожчою уявлялись державність, лад і порядок сами по собі, а **не конче в українській національній формі** (тут і нижче підкреслення наше. О. М.), для котрих самотійність України уявлялась самотім порядком, а **не сталим національним ідеалом**... (Його істор. Гетьманату, 86). *)

За наведених вище даних нічого дивного, коли думка про переворот і повернення таки **Української Державности** бродили серед українських „націоналістів”. Часткові повстання проти Гетьманату в народі не вгавали. Винниченко з Шаповалом і за підтримкою полк. Коновальця готували переворот, як **максимум**. На випадок же невдачі, як політики й українські патріоти, не спускали з очей і **мінімуму** — українізації Гетьманату, — однак з

*) Доречі: в 1934 р. вийшла агітаційна кн. »Скоропадщина« Святослава Доленги, що між інш. містить багатько матеріялу про добу Гетьманату.

покликанням кабінета Гербеля мирна розв'язка справи остаточно провалюється. Не зосталося іншого виходу, як протигетьманський революційний вибух. Його успіх перевищив всі сподіванки. Монархично — московську експозитуру на Україні в особі гетьманства оборонили тільки групи російських чорносотенних старшин, що не вносили самого імені „Україна” й назви „Українець”. І не оборонили.

(Кінець).

НЕІСТОРИЧНА ІСТОРІЯ

Перед нами книга: Проф. Дмитро Дорошенко — Ілюстрована історія України 1917—1923 рр. II. том. Українська гетьманська держава 1918 р. Ужгород 1930 р.

По заголовку книги це — історія. З передмови автора і зі змісту виходить, що ні: не історія, а щось інше. В передмові автор заявляє, що не може претендувати «на холодно-безстороннє змалювання нашого недавнього минулого... Тяжко свідкові і учасникові його подій позбутись певного суб'єктивізму в освітленні перебутого й пережитого. Дати безсторонню оцінку минулого — це діло майбутнього історика... Сам же автор дивиться «на свою книгу тільки, як на спробу, як на збір матеріялів... Вже з наведеного помітне наукове бездоріжжя. Хто не може події минулого обняти «холодно-безсторонньо», обговорювати їх без «певного суб'єктивізму», той не може писати «спробу» того, що в заголовку носить назву «історії»...

З другого боку «холодно-бестстороннє» й об'єктивне «змалювання... минулого» це є одна річ, а «оцінка минулого» — зовсім інша. Перше належить до науки, другеж, оцінка, до політики. Їх не вільно змішувати, як то ро-

бить автор. Оцінка — діло публіциста і починається там, де кінчиться завдання історика: встановити факти і з'ясувати їх. Покинувши оцінку на боці, можна писати історію як »занадто близького« до нас, так і »занадто болючого« минулого.. Хто ж при тім звяжеться »оцінками«, той неминуче впаде жертвою їх і напише — висловлюючись способом автора — »криве зеркало«, а не історію. Так і осталося з нашим автором.

Оцінка вимагає вибрати насамперед той інтерес, під оглядом якого хтось цю оцінку робить. Який же інтерес обрав автор за провідний в оцінках, а через змішування оцінок з процесом наукового пізнання і в своїй історії — не історії? Та свій власний інтерес! Не через щось інше, а тому, що Дмитрови Дорошенкові, гетьманцеві по діяльності й світогляду, б. міністрові гетьмана і співробітникові його й після »де-тронізації«, зокрема в Українськiм Інституті в Берліні, коли він названу книжку писав, для котрого й по димісії Скоропадський все зостається »Ясновельможним Паном Гетьманом« — справа гетьманату є його власною справою, є його особистим інтересом. Збившись на хибну стежку оцінок та ще під кутом зору власного інтересу, очевидно, що автор не шукає історичної правди, бо вона для нього негідна й зайва. Звідси й відношення його до матеріялу. Не те йому важно, що в них є фактично і що витримує перевірку

ку, а те, хто писав і з якою метою; коли не з метою вихвалювати гетьманат, — то такі матеріяли для нього »криве зеркало«. Він до них відносить »немало різних споминів і записок« про гетьманський період, що »майже всі написані людьми ворожими до гетьманства, з спеціальною метою його понизити і огидити«. Для автора не є питанням, чому спогадна література так однудушна в »ворожості до гетьманату«, — тобто в наведенні даних, котрі невідгідні для опінії гетьманату Скоропадського. Він запідозріває мемуаристів, що вони мають спеціальну мету »понизити і огидити гетьмана«. Який це невисокий рівень критики джерел! Не кажу об тім, що до мемуаристів тієї групи віднесено й деяких гетьманців, котрих спогади не могли ж мати »спеціальної мети«! Але є особи, для котрих спогад є їх сповіддю перед вічною правдою. Тим часом всі »спогади і записки«, що містять дані невідгідні для гетьманату: Дорошенка, віднесено до »тенденційних«. Все, що говорить за гетьманат, признається за добру монету. До таких належать й спогади самого Дорошенка, в яких гетьманат представляється, як сонце без плям. Річ зрозуміла, коли він по собі судить і про всіх інших мемуаристів: то не може бути спогадів об'єктивно правдивих, коли він, Дорошенко, таких не пише! В наслідок такого підходу до джерел, він одні з матеріялів висуває наперед і по них пише »істо-

рію», інші ж для нього не існують.

В основі «Історії гетьманської держави 1918 р.» Дорошенка насамперед лежать його власні спогади (про невірність багатьох місць в його спогадах ми вказуем на іншій місці: у першій половині цієї книжечки). Посилається на спомини, написані бувшим гетьманом надруковані і в рукописі. Теж на писання Чубінського й Денікіна. Помітний вплив однобічних інформацій товаришів по гетьманській партії. Майже зовсім не звертає він уваги на писання таких авторів, як Винниченко («Відродження Нації»), демократичної преси, львівського «Діла», спомини деяких гетьманців, як от М. Могилянського, особистого друга Скоропадського герцога Лейхтенберзького тощо, не використовує навіть київської легальної преси, коли наведені факти не пасують для підфарблювання пережитої гетьманської дійсності. В наслідок такого відношення до джерел повстала книга, що для її спростування треба би було написати нову книгу. Просто не знаєш, що вибрати для спростовування тверджень і розяснення «освітлень» автора; бо немає майже ні одної сторінки вільної від тої чи іншої несвідомої чи вмисної хиби, іноді їх по кілька на одній сторінці.

Почну свої зауваження з I. розділу, що займає 21 стор. Тут насамперед тяжко згодитися знов таки зі способом наукового розуміння автора. Він говорить про «ес-ерівського історика рево-

люції П. Христюка... Значить він, Дорошенко, гетьманськочорносотенний історик, ще хтось соціал-демократичний і т. д. Це в той час, коли історик має бути тільки істориком, бо хто робиться приміром гетьманським істориком (вроді гетьманського службовця), той не може зватися істориком. Роблячи (на ст. 16) зсилку на книжку Христюка називає її »Історія укр. революції«, тоді, як такої Христюк ніколи не видав, а те, на що Дорошенко посиляється, носить назву »Замітки і матеріяли до історії укр. революції 1917—1920«. Ріжниця дуже істотна і грати на підміні понять недопускальне. Поза формальною стороною йдуть суттєві недоречности. Автор, що йому ніби так осоружна демагогія, сам нераз впадає в дешеву демагогію. »Українське селянство й козацтво можна організувати не тільки в ім'я гасла »хапай, бери!«... пише Дорошенко (ст. 21). Автор не вказує, кого розуміє при тім, але в кожному разі то скеровано не на адресу большевиків. То відноситься до українських партій, що увіходили до складу Центр. Ради. Але під таким гаслом ніхто з них не гуртував селян! Неправдою є також, що »Ц. Рада обмежує поняття України тільки до »безземельних і малоземельних селян«... (ст. 20) та що »українська справа була отожднєна з »соціалізацією«: »або хай Україна буде соціалістичною, або й не треба ніякої іншої України!«... (ст. 20).

Варт тільки подивитися на всі декларації, універсали і нарешті земельний закон Ц. Ради — щоб автор тенденційно промовчує, або справді таки й не розуміє, — щоби побачити, що Ц. Рада спиралася головним чином на трудове селянство, а в його склад увіходять не тільки безземельні та малоземельні селяни, але й ті, котрі мають землі досить, щоби на ній зайняти всі сили родини й весь живий та мертвий реманент, провадячи полеве господарство по традиційній системі сільського господарства. Нарешті, демагогічно промовчав автор, що Ц. Рада через соціал-демократичну партію і заступників професійних організацій спиралася також на робітництво, як на другу по чисельности тяж трудову частину української нації; не кажу вже про інтелігенцію... Ніхто української справи не ототожнював з соціалізацією, але розв'язку земельного питання ототожнювала з соціалізацією землі тільки партія соціалістів-революціонерів разом з селянською спілкою, яка уявляла з себе при тій партії професійну селянську філію, — а разом то була найчисленніша репрезентація в Ц. Р. Інші партії і групи або поборювали засаду соціалізації, або — як жидівські — заховували в цім відношенні нейтральність. Ще більшою демагогією Дорошенка є віднесення на рахунок влади Центральної Ради, що Україна ніби для них має сенс тільки як соціалістична, або ж хай не буде ніякої. Де доказ тому? Знаю,

що наведений у Дорошенка вислів приписується одному соц.-демократу і б. міністрові (власне Борису Мартосу), але чи є то правда? Адже Мартос це рішучо заперечив публично, а ті, що подають цей буцім його висказ, не подають, де саме і перед ким він це мав сказати. Коли б зрештою такий ляпсус і мав місце — напр. у гарячці політичних роздражнень і суперечок, — то яка підстава у Дорошенка узагальнювати його? Ми можемо це зрозуміти тільки як спосіб, сумний спосіб, писання «історії», «з спеціальною метою понизити і зогидити» демократичний режим Ц. Ради. Авторіві лише невтямки, що тим способом писання замах «пониження й зогидження» може окошитися на самім авторі. Далі, він наводить текст реферату поданого австрійському міністрові закордонних справ про становище на Україні в перші три тижні перебування там австрійської армії. Наводить цілком безкритично і читач має право зробити висновок, що автор вважає наведені в ньому дані за неспірні. А тим часом в ньому сфальшовано суть «програми Ц. Ради», ту програму названо «комунізмом» (ст. 11), а режим Ц. Ради — «чисто комуністичним режимом» (12). І це автор безоговорочно підсуває читачеві. В тім самім розділі автор, розминаючись з правдою, твердить, що карні експедиції проти селян власне одбулися за Ц. Ради, а гетьманству ніби припало їх ліквідувати. Для такого твер-

дження він між іншим замовчує протест подільських земців проти карних екзекуцій, що їх уряджувано з допомогою австрійських військових частин, і проти зтягнення контрибуцій з селян, що видрукуваний в «Ділі» 28. серпня 1918. р. Неповно окреслено ролю міністра М. Ковалевського в справі видання наказу фельдмаршала Айхгорна відносно ярного засіву збіжових площ, наказу, що породив конфлікт, за чим настав розгон Ц. Ради. Є дані (зокрема див. Винниченко, Відродження нації, т. II., ст. 323), що наказ видано з відома і навіть згодою Ковалевського, — це важно, бо тоді виразно виступає дволічна поведінка Ковалевського, яка й потягла за собою дальші трагічні наслідки. Неточно звучить місце, де автор говорить, що «політика» — очевидячки ведучих кол Ц. Р. — «сумно скінчилася большевицьким повстанням 15. січня і опануванням Києва большевиками» (ст. 5). Можна подумати, що Київ опановало повстання місцевих большевиків 15 січня; в дійсності то було інакше. Я жив тоді в Києві і бачив, що коли під Київ дійшла армія московських большевиків, в яку влилися деякі й українські елементи, і зачала з Дарниці і Броварів обстрілювати гарматами Київ в той час, очевидячки по команді зза Дніпра, почали повстання й міські большевики. Але Київ ще 19 січня не був захоплений большевиками; саме того дня ухвалено в засіданні Ц. Р. закон про соціалізацію землі. Ухвалено

приспішеним темпом, бо під час розгляду закона большевицький гарматний набій з-за Дніпра влучив у шклянну баню будинку, де засідала Ц. Р., і розбите скло посипалося на голови учасників засідання. Нарешті, щоб закінчити зауваження по цьому першому розділу — а їх можна би ще продовжити — одмітимо, що С. Коліух не безпартійний, як каже автор (ст. 5), а був тоді укр. соц.-демократом.

II Розділ починається родоводом ген. Павла Скоропадського, з метою доказати, що він походить з роду колишнього гетьмана Івана Скоропадського (1708—1722), того самого, що Шевченко називав «дурним», а якого при цій okazji Дорошенко робить розумним. Родовід написаний в дусі придворних славописців; однак в другій праці того ж автора, що вийшла пізніш («Нарис історії України», т. II, ст. 185), читач знайде й інші оцінки гетьмана І. Скоропадського, а власне, що сучасники називали його «Юдою проклятим», тому, що «не стоїть за Україну й Москалі її розоряють». Найгірше ж тут те, що ген. П. Скоропадський не є нащадком колишнього гетьмана Івана, — це довів історик Мякотін в одній зі своїх публікацій. Не згадує зовсім Дорошенко про те, що першим кандидатом на гетьмана намічався Єв. Чикаленко, з котрим німецький ген. Гренер вів переговори, та що Чикаленко одмовився. Чому не згадує? Хоч знав про те та

об тім говорить і Винниченко (Відр. Нац. т. III, ст. 15). Чи не тому, щоб, підтасовуючи факти родоvodu, продовжити нитку »престолонасліdства«: мовляв, відновлена стара династія! Не інакше як для того ж наведено в книжці й портрет сина ген. Скоропадського, Данилка, — престолонаслідник! Бо для чого це? Не точно передає автор поступовання Центр. Ради 29 квітня в земельній справі, пишучи: Мала Рада »ухвалила зміну земельного закону, по якому приватна власність до 30 дес. не повинна була підлягати вивласненню«... (ст. 35). В дійсности Мала Рада обрала і вирядила до німецького посла Мума делегацію, яку уповноважила заявити йому про готовність Центр. Ради переглянути земельний закон і відновити приватну власність на землі дрібних власників до 30 дес., — чим Ц. Р. ставала на шлях задоволення домагання »партії українських хліборобів«. На це від Мума делегація почула многозначне »цу шпеет!« Бо вже Скоропадський прийняв десять пунктів умови, що запропонував Гренер (пункт 3*) цієї умови Дорошенко замовчав в Історії, ст. 31) і в той день вечером одбулося проголошення ген. Скоропадського гетьманом. А як це описав Дорошенко? Звідкільсь невідомо, взято, що зїзд (конгрес!) мав 6432 упов-

*) § 3. »Спосіб формування української армії і її розміри встановлюються по взаємній згоді« — розуміється з німецькою владою.

новажених представників, а двома рядками нижче, що — учасників зїзду разом з делегатами було коло 8000 (ст. 35); чому така різниця? Як сучасник тих переживань я стверджую, що кількість членів зїзду автор перебільшив принаймні в десять раз. Те надзвичайне перебільшення було потрібним, щоб далі писати, що »проголошення гетьм. П. Скоропадського, одно з імпозантніших в цілій нашій історії« і що вибори низки попередніх укр. гетьманів, коли одбувалися в присутности чужої сили на Україні, то ті »сили були значно менше неутральні і більше впливали на вибір, ніж тепер Німці, та й самі вибори відбулись при далеко меншому числі учасників«... (ст. 38). Так, автор признав вплив Німців на »вибір« (не вибори!). Дійсно вибір гетьмана зробив начальник штабу німецьких військ на Україні Гренер, а процедура »проголошення« відбулася під охороною розїзджаючих німецьких панцирних авт — »немци даже не соблюдалі декорума нейтралітета« — свідчить гетьманець Могилянський; розігнано стріляниною перші групи селян, що встигли прибути на зїзд селянської спілки, яка була скликана на початок травня до Києва... Все це замовчує Дорошенко і розуміється навмисно. Замовчано й те, що військові »переворотчики« склалися виключно з російської офіцерні, ворожой для України, яка робила переворот як цар-

ську справу єдиної неділимой Росії; й те, що »проголошення« гетьмана зробив російський союз земельних власників на Україні, а тільки підпряг для декорації учасників зїзду укр. хліборобів, організації переважно з одного повіту лубенського і слабкої; й те, що той союз зем. власників нічого спільного з ідеєю українства й самостійности не мав... Неправда, що він стояв »на принципі української державности«, як каже Дорошенко (ст. 39), є то навмисна неправда! Характеристичною є писанина Дорошенка про партію укр. хліборобів, вигороджування її з глупого положення, в яке потрапила в усій тій комедії. Її використали й брутально відкинули: мурин зробив своє діло, мурин забирайся геть! Як-не-як воно таки образливо і провідник її відомий укр. діяч С. Шемет — після всього одбутого згадує мабуть про свою власну опозицію в добі »виборів«, а Дорошенко на тій підставі, не додаючи ролі укр. хлібороба Коваленка в проголошенні гетьмана, пише про участь і ніби неучасть тої партії у »виборах«; а в розділі VI на ст. 86 знов пише: »українські хлібороби, покликавши до життя гетьманщину«... Сучасникам добре відома роля тої партії. Вірно (хоч і різко) говорить Винниченко: »Ідучи за керівництвом поміщика С. Шемета й колишнього соціал-демократа Д. Донцова, ця група (хліборобів О. М.) з таким ретельним, самовідданим хамством гостри-

ла й подавала ножа, яким було перерізано горло українській владі, й за це ніодного (міністерського) портфеля, ні одної посадовки не дістала. Руська пані — буржуазія одпихнула непотрібного вже хама«... (Відродження Нації, III, ст. 38). Далі є дивним, коли розклад військового корпусу 34, яким в добу Ц. Р. командував ген. Скоропадський, за словами одної й при тім заінтересованої сторони — самого Скоропадського! — поставив Дорошенко у вину Генеральному Секретаріатові, ніби розклад настав через агітацію з Секретаріату і неவிдачу теплої одежі та чобіт. Та ж розклад запанував у всіх військових частинах, що зголосили себе українськими і навіть прийшли до Києва. Очевидячки його не можна зясувати »агітацією« самого Ген. Секретаріату! Що Ген. Секретаріат не довіряв організації Вільного Козацтва, на чолі якої стояв ген. Скоропадський, то мав підставу. В цілому провід опинився в руках авантюристів. Сам ген. П. Скоропадський тільки чекав, щоб повторити на українських землях те, що зробив ген. Корнілов супроти влади Тимч. Уряду Росії і тою »корніловщиною« й став у нас гетьманат. Родич організатора »вільних козаків« на Полтавщині О. Сахна-Устимовича. — Микола Сахно-Устимович став першим »отаманом« ради міністрів гетьманату. Наддніпрянець інж. Ковенко, досить знаний своїм авантюризмом, щоб тут про нього говорити; галичанин Павлюк Клим, що

ніби »організував« полк вільн. козацтва з селян Київського повіту, за гетьманства одчинив у Києві контору постачання паливом і, набравши значні суми завдатків по замовленням, раптом втік, нікому не повернувши грошей, — опісля випадково я довідався, що він випірнув у ролі укр. консула в Данцігу, ніби призначеного туди за міністра загр. справ Д. Дорошенка. Головне ж те, що всі ті »полки« вільних козаків враз стали якоюсь бульбашкою на воді, коли треба було воювати з большевиками; то значить, що вони були більш в проекті, в фантазії, а ніж в дійсности. Тим часом »вільне козацтво« поставлено Дорошенком в реєстр заслуг Скоропадського. Автор охоче розповідає про родові маєтки Скоропадського і про маєтки його жінки (не забувши підкреслити, що її мати була з роду Кочубеїв — це йому здається так важним!), лишень не прийшло в голову навести площу землеволодіння родини Скоропадських, а вона по деяким даним сягала до 40 тисяч гектарів. То означило, чиї саме інтереси були ближчими для гетьмана; інтереси поміщиків чи трудових хліборобів. Хибно автор назвав доклад Ю. Кістяківського на зїзді союзу власників докладом про земський закон (ст. 36). — то був доклад про земельний закон. От наші головніші зауваження на другий розділ, що має 19 стор. Таж в книжці Дорошенка тих розділів аж 22

і коли би ми ще й наступним 20 розділам уділяли хоч по стільки місця, що двом першим, наша рецензія мусіла би сильно розростися і через те про дальші розділи обмежимося тільки кількома найзагальнішими зауваженнями.

Вже в передмові Дорошенко представляє добу гетьманату, як »період найбільшого виявлення української творчости в сфері політичного, економічного і культурно-просвітнього будівництва«. Щоби довести це передвзяте твердження понапихав цілі сторінки описами чиновницької »діяльності«
різних міністрів. Але треба бути сліпим, щоб не бачити, що вся та »творчість«
була власне відновою поваленого революцією старого ладу дореволюційної Росії, на частині території, що її Центр. Рада означила, як територію України. Жадної новини, лишень відновлення чи наслідування прогнившого ладу, що його відкинула й забракувала демократія! На півночі захопили владу большевики, а з України, по поваленні Ц. Ради, зроблено, під іменем гетьманату, не самостійну державу, а свого рода генерал-губернаторство. От що сталося! От що означило відношення до гетьманату всіх українських партій і чому вони його ігнорували, деякі на короткий час бралися до співпраці, без надій силкуючись надіятися, що може властись щось зробити для укра-

їства; ось чому в сі українські політичні організації гетьманат валили.

Українці в Ц. Раді під проводом Грушевського справді йшли новою творчою дорогою у всіх відношеннях. В політичнім відношенні їх розвиток прийшов до самостійности держави. Це дістав у спадщину гетьманат, перемінивши »республіку« на монархічну »державу«! На словах за »самодержця« України під назвою »гетьмана« став ген. П. Скоропадський. На ділі він не міг самостійности удержати та й не було то його метою. Німці фактично завели німецьке генерал-губернаторство на Україні під кермою Гренера; Москалі ж уявляли собі гетьманат як генерал-губернаторство південної частини Росії. Захопивши весь апарат у свої руки Москалі упевнено чекали свого слушного часу. Не мав опертя Скоропадський в українськім народі; гетьманат відштовхнув його: інтелігенцію відштовхнув — урядуванням без Українців, а селянство — поставившись на бік поміщицтва. Дорошенко в своїй книзі підмальовує в рожеві барви особистість Скоропадського, як гетьмана; так роблять »придворні« історики, так пишеться »придворна« історія! Але українське суспільство мало підставу не довіряти »самостійництву« гетьмана і навіть його »українству«. Деякі спогади, що зявилися по поваленню гетьманату, уявляють з себе документальні докази тої причини недовіря. Спогади

не противників гетьманства, а гетьманців, осіб, що близько стояли до гетьмана: хоч би б. віцеміністра в гетьманському уряді Могилянського і гетьманового приятеля герцога Лейхтенбергського. Такі посвідчення Дорошенко просто пропустив, замовчав, ніби їх нема. Тим часом з них пізнаємо інтенції Скоропадського по самому делікатному питанню. Могилянський пише: »По особистім більш близькім знайомстві з П. Скоропадським... я знайшов у ньому людину..., котра проводила ідею децентралізації, а не сепаратизм«. (Трагедія України, ст. 96). Те ж, лише ще більш виразно, говорить герц. Лейхтенбергський, »свій чоловік« в домі Скоропадського, якому — по власному признанню — »одкривав своє серце« гетьман і »втаємничував« у свої пляни. »Если Скоропадский — читаємо у нього — под давлением немцев, был лишен возможности открыто сказать..., что независимость Украины будет продолжаться только до того момента пока в России... не возстановится настоящее правительство, то теперь (р. 1921. О. М.) можна уже сказать вслух, что такова была мысль гетьмана в тайне с самого начала его выступленія...« Після Лейхтенбергського Скоропадський в Україні вбачав засіб для створення » нової Росії«, в склад якої »в случае надобности« Україна могла мати автономію (Див. його »Воспоминания об »Украине« 1917—1918, Берл., ст. 32). Кожен з сучасників, що пережив добу геть-

манату, та ще в Києві, відчує, що правду каже не Дорошенко, а Могилянський і Лейхтенбергський, що найдальшим політичним ідеалом Скоропадського могла бути, як що справді була, «автономія» України в складі Росії. Чому тільки цього не має сказати історик одверто? Невигідно це для героя гетьманату — Скоропадського? Але ж не вигідно — в чийх очах! За те виклад Дорошенка мав би характер більш близький до історії. А то підняття на національні котурни нижчих супроти рівня самостійності скривлює цілу історичну перспективу. Навіть щироукраїнській старій генерації трудно було психологічно зробити перескок в самостійники; зробила це генерація молодша і соціалістична. У Дорошенка ж якось раптом всі жиючі на Україні стають і Українцями і, навіть, самостійниками! В тім числі і перетягнена з петербурзьких канцелярій російська бюрократія. Що вона ненавиділа все українське, називала напр. українську мову «собачою мовою», річ загальнознана, але замовчана «історією» Дорошенка. Вона думала свою єдино-неділімчиську думу й провадила свою діяльність в напряду своїх мрій. Все те представив автор, як будівництво самостійної держави, представив руїників самостійності і ворогів усього українського — за будівників України. Також у Кубанців Дорошенкові ввижаються ті ж Українці, яких нам хо-

четься. Зближення з Кубанцями і праця в напрямі приєднання Кубані до України по його словам, »полегчувалися тим, що на чолі Кубанського Правительства стояв укр. громадський діяч і патріот Л. Бич, а взагалі в кубанському уряді національно свідомі козацькі діячі грали рішачу ролью. Вони, розуміється, з усіх сил дбали про об'єднання з Україною» (ст. 195). Я сумніваюся, щоб »національно-свідомі« кубанські діячі грали рішачу ролью в житті Кубані на той час, про котрий нам ходить. Такі справді були, й деякі з них таки тягнули до України і частинно ж за те були Кубанцями ж замордовані. Але так писати історію не можна. Той же »укр. громад. діяч і патріот Л. Бич«, голова »кубанського правительства« в той же час (жовтень 1918 р.) на пленумі Кубанської Ради робив ось які заяви: »Мы русские и, прежде всего, украинцы, часть одного общего отдела этого народа« (Стенограмма, ст. 371). »Мы не говорим, что Россия погибла окончательно. России нет, как государства, но она есть и будет, если мы будем правильно строить будущее государство на новых началах« (там таки, ст. 376). »Мы не знаем, что получится в результате этого укр. национального движения. Перед нами задача строить государство Российское« (там таки, ст. 377). Економическая связь Украины с Россией так велика, что все равно рано ли, поздно ли, мы придем к тому, что будет Всероссийская Федерация и что

членом этой федерации будет так же и Украина» (там таки, ст. 382. *) Після цього те, що писав Дорошенко про Кубанців, не можна назвати згідним з історичною дійсністю.

Ми відчуваємо, що й »найзагальніші« зауваження наші мусимо вже кінчати, бо інакше вони загрожують вийти далеко за межі звичайної рецензії.

Хай, однак, вибачить мені читач, коли використаю його терпеливість і вкажу ще на одне замовчування Дорошенка. Роблю те з огляду на заслужену перед українством особи, а власне знаного В. П. Науменка, довголітнього редактора »Кіевской Старини« і т. д. В останні місяці гетьманату його втягнули у гетьманські міністри освіти. В цій ролі йому довелося взяти на себе одвічальність за покликання до зброї проти Січових Стрільців і інших українських військ Директорії УНР гімназистів вищих клас київських гімназій. Це розпорядження зустрінули гостро негативно найбільш ріжноманітні кола і правдоподібно воно й стало причиною його пізнішої трагічної загибелі (оскільки відомо, по здобуттю Києва, большевики його задушили).

*) Чрезвыч. Рада Кубанскаго Края созыва 28. октября 1918. Стенографич. Отчет Пленарн. Заседанія, часть II, Офиц. Отдел Канцел. Чрезвыч. Рады Кубанскаго Края.

Отже перед нами не »Історія«..., бо свідомі і несвідомі тенденції ність не творить історії. Історію гетьманату писатимуть майбутні історики. Для них в книжці Дорошенка пригодиться дещо з фактичного матеріалу, який витримає критичну перевірку. Ще більше згромадять іншого матеріалу, бо у Дорошенка він підібраний односторонньо, як роблять адвокати одної сторони в судовім процесі. Придадуться й наведені в книжці документи, розуміється після перевірки автентичности їх змісту. Обсяг історії доби не можна обмежувати самою Наддніпряниною, як то робить автор, лише де-не-де одним слівцем згадуючи інші частини території розселення українського народу. По світовій війні скрізь в них виявлялася в сильнішій мірі чи в меншій ідея української державности; навіть в кол. Угорській Русі. Обійти все те, як робить в своїй »Історії України« Д. Дорошенко, не можливо. Був то епохальний здвиг у всіх частинах українського народу й одним напрямку. Не досягнуто, чого хотіли, але справа була поставлена у всій широті як для себе, так перед міжнароднім форумом. І тому »Історія«... має поширюватися на цілу націю. Це, певно, й буде завданням майбутніх українських істориків, істориків типу незабутнього Михайла Грушевського.

Готові політичні реферати

можете набути у Громадським Голосі:

Ціна

- 1) **Москвофільство його батьки й діти.** 25 гр.
- 2) **З історії роздору.** Замітки до релігійної боротьби в Україні в 16 і 17. віках. (вичерпана) . . 20 „
- 3) **Серед темної ночі гуляють біси.** Історія боротьби клеру зі шляхтою за владу над народом. (вичерпане) 20 „
- 4) **Драгоманів і наші клерикали.** 15 „
- 5) **Ідеолог фашизму.** Замітки до ідеології Д-ра Д. Донцова. 15 „
- 6) **Клерикалізм і соціалізм.** Написав Т. Г. Масарик. (вичерпане). 15 „
- 7) **Лицарі-грабіжники.** Історія середньовічного лицарства. (вич.) 10 „
- 8) **Слова й діла большевиків.** (в.) 15 „
- 9) **Народний Каменяр.** Збірка матеріялів про Івана Франка. (в.) 10 „
- 10) **До джерел нашої сили.** Замітки до програми УСРП. (вич.) 5 „
- 11) **Сталін.** Короткий життєпис совітського диктатора. 20 „
- 12) **Машина смерті.** З історії ГУП і Чрезвычайки. 25 „
- 13) **Хто винен?** Історія комуністичного руху та його помічників. 60 „

	Ціна
14) Релігія, церква, клер і українські соціалісти-радикали.	15 „
15) Расизм як ідеологія. На чім ґрунтується гітлерівська ідеологія.	20 „
16) Демократія, соціалізм і національна справа.	20 „
17) Про різні інтернаціонали.	20 „
18) Злочин. Про світову війну і її злочинні наслідки для українського народу	20 „
19) Українці та Жиди.	20 „
20) Наша тактика.	—
21) Клерикали та Жиди.	20 гр.
22) Спогади »руїнника«.	60 „
23) Національні мови в церкві і костелі.	15 „
24) Панська отаманія.	20 „
25) Диктатура — стара річ.	20 „
26) Вперед чи назад.	20 „
27) Весна української революції.	20 „
28) Доба Гетьманату.	20 „
29) Погної, в друку.	—

**Купуйте ті книжки,
бо в них знайдете
потрібний матеріал
для різних рефератів.**

**Знаєте, що найстаршим і найліпшим для
села часописом, який виховує, освічує і
організує всіх українських працюючих
людей є**

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС

Громадський Голос за я о ж и л и
основоположники українського соціалістич-
ного руху Іван Франко і Михайло Павлик
ще в 1895 р. □ Громадський Голос, це ви-
пробований, старий приятель українського
селянства, який за 40 літ праці виказав
ділом, скільки світла й правди вносить він
у селянську хату. □ Громадський Голос
подає найвірніше події на всіх українських
землях. □ Громадський Голос боронить
права всього українського працюючого на-
роду через весь час непохитно. □ Громад-
ський Голос подає постійно та приступно
для кожного господарські і правничі поради.
□ Громадський Голос учить, як треба бо-
ронити й здобувати українському селянству
й робітництву свої права.

Адреса: Громадський Голос
Львів, вул. Міцкевича ч. 7.

Передплата 2.20 зол. у чвертьрік, 4 зол. за
пів року, 8 зол. за один рік. Чековеkonto
ПКО. 151.520 або 500.950.

Передплачуйте і поширюйте

Одинокий часопис молоді!

„Каменярі“

„КАМЕНЯРІ“ — обєднують біля себе всю свідому українську молодь, яка до них дописує про своє життя.

„КАМЕНЯРІ“ — містять історичні повісти, оповідання, вірші, загальні уваги про народне життя; поради для самоосвітників, про громадянське виховання, про спорт і руханку пікавіумові гри і забави, дописи про працю молоді в товариствах.

„КАМЕНЯРІ“ Це одинокий часопис молоді. Старші мають багато своїх часописів, діти мають також кілька. Лише молодь має цей одинокий свій часопис. Тому всі товариства і кооперативи повинні його передплачувати для своїх молодих членів.

ПЕРЕДПЛАТА:

в краю виносить лише 2.50 зол. на цілий рік а 1.50 зол. за піврік. За границею один доляр в рік. Адреса Редакції: „КАМЕНЯРІ“, Львів, вул. Міцкевича 7. Число почт. чека 500.901.

(гр. 80к.)
2,31 (1986)

РЛ

3950

Передплачуйте і пошир

„Жіночий Голос“

„Жіночий Голос“ — це одинокий часопис українського працюючого жіноцтва. Містить статті про громадянську працю і організацію жінок. Дає науку про домашнє господарство, про виховання дітей і про одяг. Має багато образків.

Передплата на рік 3 зол.
Виходить 2 рази в місяць.

АДРЕСА:

„Жіночий Голос“, Львів, вул.
Мицкевича 7.

Число розрахункового переказу 238.

ДОБА ГЕТЬМАНАТУ

В 1918 РОЦІ

ПО СПОМИНАМ ОЧЕВИДЦЯ
та по історії
ПРОФ. Д. ДОРОШЕНКА

написав
ПРОФ. ОЛ. МИЦЮК

28

ЛЬВІВ

1938

